

FIGYELŐ

A hazánkban folyó szociológiai kutatások helyzete és időszerű problémái

1960. június 30-án a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Főbizottsága és Filozófiai Intézete ankétot rendezett a Magyarországon folyó szociológiai kutatások jelenlegi helyzetéről, feladatairól és a szociológia fő elméleti-módszertani problémájáról, a szociológia és a történelmi materializmus viszonyáról. Az ankét hasznos és fontos problémák egész sorát tárta fel, ezért a Filozófiai Szemle Szerkesztősége elhatározta, hogy a vita anyagát — ha rövidített formában is — nyilvánosságra hozza.

Az ankétot *Szigeti József* az MTA Filozófiai Intézetének igazgatója nyitotta meg: Először tartunk olyan megbeszélést, amely a szociológia kérdését tűzi napirendre. Ezt a konferenciát a Filozófiai Főbizottság kezdeményezésére a Filozófiai Intézet hívta össze. Megbeszélésünk célja kettős: egyrészt az, hogy a lehetőség szerint tisztázzuk a szociológia viszonyát a történelmi materializmushoz, másrészt pedig a kutatás előtt álló konkrét gyakorlati problémákat vessük fel és egy az eddiginél összehangoltabb álláspontot alakítsunk ki arra vonatkozólag, hogy milyen szervezeti keretben, milyen formákban és milyen tartalommal induljon meg ez a kutatás.

Molnár Erik akadémikus, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója, vitaindítójában a következőket mondotta: A tudományos osztályozás és helyes rendszerezés viszonylag alárendelt kérdésnek tűnik fel. Látszólag alárendelt kérdés az, hogy vajon a szociológiát meg kell-e különböztetni a történelmi materializmustól, avagy a kettőt egynek vehetjük-e, és ugyanúgy az is, hogy a történelmi materializmus a filozófiai tudományok közé tartozik-e vagy sem. És tényleg, ha valaki, tisztem azt, a népi demokráciákban, a szocialista fejlődés törvényszerűségeit kutatja, lényegtelennek látszik, hogy mint filozófus, történész vagy szociológus foglalkozik-e ezzel a kérdéssel. A lényeg az, hogy jó munkát végezzen, vagyis hogy a szocialista fejlődés törvényszerűségeit felderítse. Ez azonban jelentékeny részben csak látszat. A marxista tudományok rendszerezése, helyes osztályozása, valójában előfeltétele a tudományos munkának, előfeltétele a tudományos munkamegosztásnak, fontos tudományos szervezési probléma és ezért feltétlenül törekednünk kell arra, hogy kijelöljük a szociológia helyét a marxista tudományágak között.

Ebben a kérdésben meglehetősen zavaros a helyzet: jelenleg különböző álláspontok ütköznek össze és bizonyosra vehető, hogy a vita egy ideig még eltart ezekben a kérdésekben. Az egyik elterjedt álláspont szerint a történelmi materializmus filozófiai tudomány és ennél fogva nem lehet társadalomtudomány, ennél fogva különbözik a szociológiától. Ennek az álláspontnak a hívei többnyire abból indulnak ki, hogy a történelmi materializmus a lét és tudat viszonyának materialista filozófiai kérdését alkalmazza a társadalmi jelenségek területén, és ezért a történelmi materializmusnak, mint filozófiai tudománynak körét a társadalmi lét és a társadalmi tudat területére szűkítik le. Ehhez meg kell jegyezni azt, hogy a történelmi materializmus nemcsak a lét és tudat problémáját fejti ki a társadalmi jelenségek területén, hanem a materialista filozófia másik két alapvető tételét is alkalmazza. Az egyik az a tétel, hogy a világfolyamat törvényszerű, a másik az, hogy az objektív igazság megismerhető. Ezen felül pedig a történelmi materializmus nemcsak a materialista filozófia, hanem a dialektika tételeit is alkalmazza a saját területén.

Én nem hiszem, hogy ez az álláspont helyes. Forrása valószínűleg ott kereshető, hogy a világnézeti tudományt azonosítani szokták a filozófiával. És kétségtelen az, hogy a történelmi materializmus egyik alapja, sőt egyik legfontosabb alapja a marxista világnézetnek. Azonban ebben az összefüggésben nem szabad arról megfeledkezni, hogy a marxizmus alapjában és lényegében társadalomtudomány, mert a társadalom, átalakulásának, szocialista fejlődésének törvényszerűségeit tanulmányozza. Ha a marxista társadalomtudomány alapját, a történelmi materializmust ki akarjuk vonni a társadalomtudományok fogalma alól és át akarjuk utalni a filozófia körébe, akkor azt hiszem, hogy hibát követünk el. Többek között egy gyakorlati megfontolás is szól ez ellen az eljárás ellen. Ha tudniillik ezt az álláspontot elfogadjuk, ezzel a társadalomtudományokat két részre osztjuk. Az egyik az a rész, amely a társadalmi lét és társadalmi tudat összefüggéseinek problémáit kutatja — ami önmagában egyébként elég tágan értelmezhető terület —, a másik rész pedig az összes egyéb társadalmi jelenségekkel foglalkozik s ez volna a tulajdonképpeni szociológia. Mindez annyit jelentene, hogy a társadalomtudományt két elkülönülő részre szakítanánk. E mellett, ha a társadalomtudományból kikülönítünk egy filozófiai részt és ezt szembeállítjuk az egyéb társadalomtudománnyal, ugyanezt az eljárást meg kellene ismételni valamennyi természettudománnyal kapcsolatban, mert valamennyire áll az, hogy a materializmus és a dialektika, tehát a filozófia tételeit alkalmazták a saját területükön.

A másik álláspontot röviden úgy lehetne jellemezni, hogy e szerint a történelmi materializmus a társadalom általános fejlődéstörvényeivel foglalkozik, amivel szemben a szociológia feladata az egyes formációk különleges törvényszerűségeivel való foglalkozás volna. Itt azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy az általános fejlődési törvények különös formában érvényesülnek az egyes formációkban és csak ezekben a különös formációkban érvényesülnek. Ez az álláspont tehát megint odavezet, hogy a társadalomtudományt két részre szakítanánk. Az egyik rész mint történelmi materializmus, foglalkoznék az általános fejlődéstörvények különleges megjelenési formáival az egyes formációkban, a másik rész mint szociológia, foglalkoznék a formációk különleges törvényszerűségeivel.

És van egy más szempont is. Jól tudjuk, hogy Marx és Engels az általános törvényszerűségekkel szemben a különös törvényszerűségeknek tulajdonított nagy jelentőséget. Lehetne Engelstől egyenesen lekicsinylő megjegyzéseket idézni, amelyek az általános fejlődés törvényszerűségeire vonatkoznak. Különös dolog volna az, ha a történelmi materializmust éppen erre a sovány területre, az általános fejlődéstörvényeinek területére akarnánk szorítani.

A harmadik álláspont szerint a történelmi materializmus tartalmaz filozófiai és szociológiai elemeket. Filozófiai fogalmakat — tudat és lét, és ehhez hasonló kategóriákat — és általános társadalmi kategóriákat, például az osztályok, osztályharc, termelési erők stb. Az így felfogott történelmi materializmus tárgya szintén a társadalom általános fejlődéstörvényei volnának.

Ez az álláspont megint elszakítja egymástól az általános fejlődéstörvényeket és a formációk különös fejlődéstörvényeit. Elismeri ugyan a történelmi materializmust a marxizmus szociológiájának, de ugyanakkor ezt a szociológiát megint az általános törvényszerűségnek területére korlátozza.

Egyébként ennek a megoldásnak szerintem előnye, hogy a történelmi materializmust —, hogy saját szavaimmal fejezzem ki ennek az álláspontnak a lényegét — a filozófia, tehát a dialektikus materializmus és a társadalomtudományok egységének tekinti. Nem választja el a történelmi materializmust a dialektikus materializmustól, hanem egységbe foglalja ezeket.

Abból, amit mondtam, máris következik az én álláspontom. Az én álláspontom először az, hogy a történelmi materializmus nem filozófiai tudomány, de ugyanakkor a történelmi materializmusban egységbe olvad a marxizmus filozófiája, a dialektikus materializmus és a társadalomtudomány.

Másodsor: a történelmi materializmus szociológia és a történelmi materializmus nem más, mint a marxizmus szociológiája.

Harmadszor: mint a marxizmus szociológiája egyformán ki kell, hogy terjedjen a társadalom általános fejlődéstörvényeinek kutatására és az egyes formációk különleges fejlődéstörvényeinek kutatására.

Ezek után fennmarad az a kérdés, hogy a történelmi materializmus, mint a marxizmus szociológiája, hogyan viszonyul az egyéb társadalomtudományokhoz? Szerintem a történelmi materializmus a marxizmus általános szociológiája abban az értelemben, abban a tárgykörben, amit elmondtam. Mint általános szociológia, előfeltétele az összes társa-

dalomtudományoknak és módszertanul szolgál az összes társadalomtudományokhoz. Ugyanakkor ezekre a különleges társadalomtudományokra támaszkodik, ezekből meríti anyagát éspedig elsősorban a történelemből, ezen belül is elsősorban a gazdaságtörténehből.

Még egy utolsó kérdést lehet felvetni. Azt ti., hogy az úgynevezett szociográfiai kutatás, a falusi szociográfia vagy az ipari üzemek szociológiájának kutatása hogyan viszonylik a szociológia általános most kifejlesztett fogalmához. Mondjuk vizsgálom egy üzemből a munkások rétegződését és vizsgálom a munkások világnézeti tájékozódását ennek a rétegzettségnek megfelelően. Én azt hiszem, hogy az ilyen természetű szociográfiai munka segédanyaga, segédtudománya a történelmi materializmusnak mint szociológiának, mert anyagot gyűjt, anyagot készít elő feldolgozásra, amit azután a történelmi materializmus mint szociológia általánosít. Ha ma a népi demokráciában vizsgálom az üzemi viszonyokat, akkor anyagot gyűjtök a szocialista fejlődés törvényszerűségeinek kidolgozásához. Ha a kapitalizmus korába visszatekintve vizsgálom ezt a kérdést, akkor a kapitalizmus szociológiájával foglalkozom és ahhoz gyűjtöttem anyagot feldolgozás végett.

Összefoglalva: három álláspontot különböztethetünk meg a szociológia rendszerbeli helyzetét illetően. A viták még elég sokáig el fognak tartani. Mindenesetre fontosnak látszik, hogy ebben a kérdésben uralkodó zavarnak végetvessünk és a szociológia helyének kijelölésével megteremtjük a szociológia, a társadalomtudomány gyakorlati munkájának és előrehaladásának egyik fontos előfeltételét.

Ezután *Szántó Miklós* (Filozófiai Intézet) beszámolt a Filozófiai Intézet szociológiai csoportjának eddigi munkájáról. Elmondotta, hogy sokféle területen egymástól függetlenül kezdtek el szociológiai kutatásokat végezni. Ez a tevékenység nem folyamatos, állandó tevékenység, hanem bűvópatakok módjára bukkan fel különböző területeken, hogy azután megint eltűnjön.

Az 1960-as évben bizonyos fordulatról beszélhetünk. Mi mutatja ezt? Ösztönzi ezt a munkát a párt és kívánja azt, hogy előbbre menjünk ezen a területen. A filozófiai tézisek között előkelő helyen szerepel a szociológia.

Szeretnénk vitafórumot és tapasztalatcsere-lehetőséget teremteni a következőkben és komplex kutatásokat is tervezünk.

Végül ismertette azokat a kutatási témákat, amelyek az eddigi megbeszéléseken felmerültek: *a)* Egy budapesti középüzem üzemszociológiai vizsgálata, amelynek célja lenne a teljesítmények társadalmi háttérének kutatása. *b)* A szövetkezeti tulajdonhoz való viszony fejlődésének vizsgálata, a fejlődés más-más fokán álló két termelőszövetkezeti községben. *c)* Egy új budapesti lakótelep szociológiai vizsgálata, a szabadidő felhasználásának szempontjából. *d)* Sztálinváros városzociológiai vizsgálatainak megindítása. Itt az a cél, hogy a parasztból lett fiatal dolgozók szakmunkássá válásának ösztönző és gátló tényezőit vizsgáljuk meg.

A vita első hozzászólója *Kulesár Kálmán* (Jogtudományi Intézet) volt: A marxista szociológiának háromféle értelmezést tulajdoníthatunk. Mindenekelőtt felfoghatjuk a marxista szociológiát mint *tudományt*, helyesebben mint *tudományágot*, jelentkezhethet a marxista szociológia mint *szemlélet*, és végül mint *módszer*.

A marxista szociológia *mint tudományág* az emberi társadalommal mint olyanal, annak fejlődésével, törvényszerűségeivel, vonásaival, különböző jelenségeivel foglalkozik.

A történelmi materializmus magában foglalhatná a marxista szociológiát is, amennyiben azonban azt kívánjuk alatta érteni, amit eddig, akkor véleményem szerint szükség van egy külön szaktudományra, marxista szociológiára, amely a társadalom szaktudománya lenne és amelynek elemei, problémái a marxista klasszikusok műveiben is feltalálhatók már. Természetesen ez a szociológia, mint szaktudomány sem szakadhat el a történelmi materializmustól.

A szociológiai *szemlélet* lényegében az anyag elsődlegességének elismerését jelenti, a dialektika törvényein alapuló szemlélet, amely a társadalomtudományokban elsősorban a gazdasági folyamatokat, azok meghatározó jellegét tartja szem előtt — ahogyan azt az alapproblémákban értjük — és a jelenségeket fejlődésükben, más jelenségekkel való összefüggéseikben vizsgálja. Ez a szemlélet a marxista társadalomtudományok olyan sajátossága, amely eddig is megnyilvánult, s a korai Marx művektől kezdve szinte állandóan jellemzi a marxista társadalomtudományokat.

A szociológia mint *módszer* ma problémát jelent és ez abból adódik, hogy nem vittük következetesen véghez a marxista társadalomtudományokban általában — ahogyan pedig Marx, Engels és Lenin véghezvitték — azt a szociológiai szemléletet, amelyet

úgy jelölhetnénk meg, hogy a társadalom jelenségeit *konkrét megjelenésükben* kell vizsgálni és így kell következtetni a lényegi folyamatokra. Röviden: a társadalomtudománynak a társadalom valóságára kell építenie.

Ma a konkrét szociológiai kutatások terén *technikai problémákkal* küzdünk. Milyen módszerekkel lehet a társadalom jelenségeit felmérni, milyen módszerekkel lehet kutatás eredményeket feldolgozni, elemezni?

Helyes lenne megállapítani, mit dolgozott ki módszer tekintetében a burzsoá szociológia és hogyan hasznosíthatók ezek a legtöbbször technikai jellegű, de kidolgozott módszerek a marxista szociológiában. Eltérések adódnak a társadalom lényegének eltérő voltából, a szocialista társadalom eltérő vonásaiból és eltérő lényegéből. De az eltérő lényegen túlmenően még bizonyos egyéb meg gondolások vannak, amelyek a burzsoá szociológia módszereinek felhasználását bizonyos fokig korlátozottá teszik. Ezek elsősorban az ilyen vizsgálatok szokatlanságából erednek, tehát bizonyos fokú bizalmatlanságból keletkeznek. Probléma annak megállapítása — mik a különböző matematikai elemző módszerek alkalmazásának *határai* a marxista kutatások szempontjából és milyen hasznuk lehet ezeknek a minőségi vizsgálatok szempontjából. Ebből nyomban adódik a következő probléma. Éspedig az, hogyan lehet felhasználni a marxista szociológiai kutatásokban a szocialista statisztika módszereit.

További feladat azoknak a konkrét módszereknek felkutatása, amelyek a számszerűleg nem mérhető társadalmi jelenségek felmérésére, vagy megközelítésére alkalmazhatók lehetnek. Véleményem szerint ennél a pontnál léphetne — a módszer tekintetében — különösen előre a marxista szociológia a burzsoá szociológiával szemben.

Röviden ki szeretnék még térni a szociológia és más társadalomtudományok kapcsolatainak bizonyos vonásaira, arra, hogy mit jelenthetnek a marxista szociológia konkrét kutatásai tartalmilag és a módszer vonatkozásaiban is a társadalomtudományok számára. A jog például társadalmi jelenség, tehát valódi megismerése az ilyen vizsgálatokat általában igényli. A jogász normatív szemlélet azonban a legutóbbi időkig nemcsak a jogtudományt, de a jogi gyakorlatot is jellemezte. Eddig két irány mutatkozott a marxista jogtudomány kutatásaiban: vagy a sok esetben szövegmagyarázó dogmatizmussá fajuló normatív szemlélet, amely különösen a szakjogtudományi ágak tekintetében jóval kevesebbet mutatott meg a jog tényleges társadalmi életéből, mint azt szociológiai módszerek alkalmazásával is tehetné volna; vagy pedig nem sokkal ment túl a klasszikusok megállapításán, rendszerezésén, s a jog alapkérdéseit illetően, bizonyos következtetések levonásán. Hogy a jogtudomány a jogi jelenségek megismerésében tovább léphessen, ehhez a szociológiai szemlélet tényleges érvényesítése szükséges, tehát a szociológiai felmérési és elemzési módszerek alkalmazása. Az állam és jog gyakorlati problémái, a szocialista állam és jog fejlesztése igényli a konkrét felmérésekben jelentkező kutatásokat. A jogtudomány távlati tudományos kutatási terve számos probléma esetében már ilyen kutatásokat irányoz elő és tervbe van véve annak a módszernek a kidolgozása is, amellyel a jogi jelenségeket megbízhatóan mérni lehet s amellyel feltérképezhetjük a társadalmi folyamatokat is a jogalkotás számára.

Szalai Sándor az MTA levelező tagja, felszólalásában elfogadta Molnár Eriknek azt a megállapítását, hogy a történelmi materializmus az összes társadalomtudományok marxista művelésének általános módszertana, viszont kételyét fejezte ki az előadónak azon további következtetéseivel szemben, hogy a történelmi materializmus emiatt (és ettől függetlenül) nem volna filozófiai tudományszaknak tekintendő, továbbá, hogy ezért mindjárt azonosítható volna a marxista szociológiával. A történelmi materializmus *alaptételei és alapproblémái filozófiai* jellegűek, s a tudományok *általános* módszertanának kérdéseit a *filozófiában* tárgyaljuk (így többek között a logikában, az ismeretelméletben stb.). Viszont abból, hogy a történelmi materializmus a társadalomtudományok *általános* módszertanát nyújtja, semmiképpen sem következik az, hogy azonos volna a szociológiával — értsd: a marxista szociológiával — hiszen a szociológia *nem* a társadalomtudományok általános módszertana, hanem egy sajátos munkaterülettel rendelkező *szaktudomány* a társadalomtudományok sorában, amelynek éppúgy megvan a maga specifikus, bár a többi társadalomtudományi területtel magátólértelődően mindenoldalúan összefüggő tárgya, mint akár a közgazdaságtannak. Molnár Erik egy konkrét példán úgy tüntette fel, mintha például egy üzem — vagy akár egy nagyobb egység: mondjunk egy ország — ipari munkássága rétegződésének szociológiai felvételezés alapján történő vizsgálata valamiféle „segédtudomány” körébe tartoznék, amelynek feladata az, hogy „anyagot szállítson” a történelmi materializmus számára, amit ő a marxista szociológiával azonosnak tekint. Dehát ilyen alapon a történettudományt is csak va. amiféle „segédtudomány-nak” tekinthetnők, amely „anyagszállító”, mert vajon mi különbség van aközött, hogy

az 1960. évi magyar ipari munkásság rétegződését vizsgáljuk-e vagy az 1760. évi magyar parasztságot? Az előbbi vizsgálat „segédtudományi”, az utóbbi „történettudományi”? Persze egészen más eszközök és előfeltételek vannak meg a jelenkori társadalom szerkezeti—szerkezeti felépítésének vizsgálatához mint a történelmi társadalmakéhoz — éppen ebben rejlik a marxista szociológia relatív önállósága a marxista történettudományhoz való viszonyában. De mindkettő *tudomány*, nem pedig a történelmi materializmus „segédtudománya” — éppúgy, ahogy a fizika sem „segédtudomány” a dialektikus materializmushoz való viszonyában. A baj persze az, hogy a társadalmi szerkezet és szerkezet *gazdasági* alapjainak és általában a *gazdasági* élet jelenségeinek vizsgálatához megvan a magunk jól kidolgozott, a klasszikus művek egész során alapuló tudomány-szakunk, a marxista közgazdaságtan, míg a gazdasági alapra *ráépülő* és a gazdasági élet-tevékenységek körén *túlmenő* társadalmi életjelenségekre, szervezeti és szerkezeti formákra vonatkozó klasszikus marxista vizsgálódásaink száma csekély — amire éppen Engels utalt! —, újabbkeletű vizsgálataink pedig kisterjedelműek.

Bizonyos értelemben tehát a marxista szociológia ma még csak *törekvésként* van meg — *feladatként*, amely előttünk áll, de amelynek megoldását a legkülönbözőbb konkrét tényezők sürgetik. Mint Lenin mondja „... aki úgy próbálja megoldani a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet feladatait, hogy szabadságról, demokráciáról, egyenlőségről, általában a munka demokratikus egyenlőségéről hangoztatott frázisokból indul ki, az ezzel csak a maga kispolgári, filiszteri, nyárspolgári természetét árulja el. Ezt a feladatot csak úgy lehet helyesen megoldani, ha *konkrétan tanulmányozzuk* azt a sajátos viszonyt, amely a politikai hatalom birtokába jutott külön osztály, nevezetesen a proletariátus és a dolgozó lakosság nem proletár, valamint félproletár tömegei között kialakul. Márpedig ez a viszony nem képzelet-szülte, harmonikus, nem eszményi körülmények között alakul ki, hanem konkrétan...” De vajon vannak-e kutatásaink arra vonatkozólag, hogy egyáltalán a népi demokrácia rendszerén belül mi jellemzi a félproletárt s mi a kispolgári — vagy hogy egyáltalán mi a rétegeknek az osztályokhoz való viszonya, mennyiben érvényesül például az osztályhoz tartozás meghatározó ereje mellett a rétegheli vagy egyéb társadalmi csoportbeli hovatartozás ereje is. Az anyagi termelés, amelyet a marxista közgazdaságtan vizsgál, csak az *egyik* tényező — persze döntően fontos tényező — az emberek társadalmi magatartásának és általában a társadalom szerkezeti—szerkezeti felépítésének, a társadalmi élet jelenségeinek meghatározásában. De ott van mellette — mint már Engels is mondja — az „embertermelés” is, amely a család és az összes más társadalmi csoportok, közösségek vizsgálatát igényli. Mi foglalkozna ezzel, ha nem a marxista szociológia? S milyen lényegessé tud válni ez a tényező a legkonkrétebb gazdasági kérdések szempontjából! Nemcsak kapitalista, hanem — más vonatkozásban és más feltételek között — *szocialista* tapasztalat például az, hogy egy üzem termelékenységét nemcsak gazdasági tényezők, mégcsak nem is az üzem hivatalos szervezete, hanem az üzemen uralkodó „nem-hivatalos” emberi viszonyok, csoportközi és csoportokon belüli viszonyok nagymértékben befolyásolják és a termelékenység megjavítása úgyszólván sohasem érhető el tisztán technikai és gazdasági eszközökkel (például jobb gépek beállításával és a bérezési rendszer megváltoztatásával), ha nem vizsgálják és alakítják megfelelően éppen ezeket a *szociológiai* adottságokat. „A tőké”-nek a kooperációról szóló fejtegetéseiben Marx a legnyomatékosabban rámutatott arra, hogy a dolgozók csoportviszonyai, az együttesen végzett munkában érvényesülő szociológiai, sőt közelebről szociálpszichológiai tényezők fontos *termelőerőkké* válnak. Erdemes figyelni arra, hogy a polgári iparszociológia és szociálpszichológia milyen mértékben aknázza ki „A tőké”-t, főleg annak I. kötetét, mint alapvető „csoportdinamikai” és „munkalélektani” forrásmunkát: a legsürgősebb feladataink közé tartozna, hogy „A tőke” anyagának *ilyen* szempontból való feldolgozását a magunk számára is elvégezzük. Befejezésül a felszólaló utalt arra, hogy amennyire örvendetes a szociológia iránti érdeklődés fellendülése és a sokféle kezdeményezés, amelyről Szántó korreferens beszélt, annyira káros az, hogy szociológiai *oktatás* és szociológiai kutatásra való *kiképzés* nálunk 1950 óta teljesen megszűnt. Sürgette, hogy — ha már nem egyetemi keretben, akkor legalább a megfelelő munkaközösség létrehozásával — módot nyújtsunk a szociológiai szakmai ismeretek elsajátítására.

Hegedüs András (MTA Közgazdaságtudományi Intézet), többek között a következőket mondotta: A kiindulópont az én elgondolásomban ugyanaz, ami Molnár elvtársnál volt: az általános összefüggések, törvényszerűségek, mozgásformák és sajátosságok mellett a társadalomban, a társadalmi tényekben rendkívül nagy szerepe van a különös összefüggéseknek. Molnár Erik elvtárs megemlítette, hogy ezeknek a különös összefüggéseknek a szerepét Marx és Engels is sokszor hangsúlyozták.

Az egész vita, ami a marxista szociológiáról ma a Szovjetunióban és a népi demokráciákban folyik, tulajdonképpen ehhez a problémához vezethető vissza. Bizonyos sajátos történelmi körülmények miatt a *marxista társadalomtudományokban* egészen mostanáig — persze nem olyan mértékben mint mondjuk Engels idején — fennáll az a helyzet, hogy az általános összefüggések kihangsúlyozása, feltárása mellett a különös oldalt nem tudjuk kellőképpen megmutatni, pedig ennek a különös oldaltak nagyon nagy szerepe lett most a szocializmusban. Véleményem szerint — ez a lényege az egész tudományosztályosi vitának, amelynek rendkívül fontos a szerepe a marxista társadalomtudomány egész elméleti továbbfejlődése szempontjából. Teljes mértékben helyes az a lenini kiindulópont, hogy a marxista szociológia egyenlő a történelmi materializmussal. Lenin ezt a nézetét több cikkből, három-négy tanulmányban majdnem hasonló módon fejezi ki. De itt figyelembe kell venni egy nagyon fontos körülményt. A tudományok fejlődnek, differenciálódnak és a tudományok fejlődése során új ágazatok lépnek fel a szintéren és tudományágakból tudománycsoportok alakulnak ki. Lenin idejében teljes mértékben igaz volt az, hogy a marxista szociológia egyenlő volt a történelmi materializmussal. Ugyanúgy mint ahogyan Marx idejében a marxista közgazdaságtudomány egyenlő volt a politikai gazdaságtannal. De a marxista közgazdaságtudomány közben fejlődött és kifejlődtek olyan ágazatai mint az agrárgazdaságtan, ipargazdaságtan, belkereskedelemtan, amelyek a maguk fogalomkörét, törvényszerűségeit mint általánosból, a politikai gazdaságtan törvényszerűségeiből vezetik le.

Szerintem valami hasonló áll fenn a marxista szociológiában is. A marxista *szociológia* — én most Fogarasi elvtárs sémáját használom —, lényegében tudománycsoport vagy azzá kell, hogy fejlődjék. Olyan tudománycsoport, amely közvetlenül a történelmi materializmusból fejlődik ki. Nem mondhatom, hogy *fejlődött* ki, mert ez a folyamat még korántsem záródott le. De látnunk kell ezt a folyamatot, hogy a történelmi materializmusból kifejlődőben van egy olyan tudománycsoport, amit már nem helyes továbbra is összefoglaló néven történelmi materializmusnak nevezni. Különböző elméleti és gyakorlati okokból nem . . . Helyesebb marxista szociológiának nevezni analóg módon, mint hogy a közgazdaságtant mint tudománycsoportot, marxista közgazdaságtudománynak nevezzük. Ebben a tudománycsoportban a történelmi materializmus *továbbra is vitathatatlan* prioritással rendelkezik. Szerintem a történelmi materializmust nem lehet kiragadni a marxista szociológiából mint tudománycsoportból. Nem lehet kiragadni, mert akkor elválasztanánk az általános törvényszerűségeket, az általános módszereket, az általános mozgásformákat a különös módszerek, sajátosságok és törvényszerűségek tanulmányozásától. A történelmi materializmusnak azonban szerintem is kettős oldala van. Van egy filozófiai oldala, amely a történelmi materializmust a filozófiába, mint tudománycsoportba sorolja, és van egy szociológiai oldala, amely az általános szociológia szerepét tölti be, hasonlóan ahhoz a szerephez, amelyet a közgazdaságtudományban a politikai gazdaságtan vagy a pszichológiában az általános pszichológia játszik.

Milyen ágazatok tartoznak a marxista szociológiába, mint tudománycsoportba? Itt a dolgot megint fejlődésében kell nézni, vagyis azt, hogy milyen ágazatok kifejlődését lehet várni. Szerintem lehet várni és a gyakorlati élet már szükségessé is tette, hogy kifejlődjön a marxista szociológián belül az üzemszociológia. Az üzemi élet gazdasági tényeit, a gazdasági formákat, a termelési, gazdasági viszonyokat, a politikai gazdaságtan, illetve a marxista közgazdaságtudomány különböző ágazatai tanulmányozzák. De milyen diszciplína, milyen tudományág tanulmányozza az üzemi kollektíva, társadalmi felépítménybe tartozó viszonyait? Azokat a társadalmi formákat, amelyeket nem az alapba, hanem a felépítménybe kell sorolnunk? Nem mellékes kérdések ezek. Az ideológiai — politikai viszonyoknak, a felépítménybe tartozó szervezeti formákat is beleértve, az üzem életében, a termelésben is, a termelékenység növelésében is rendkívül fontos szerepe van. Szerintem nem lenne helyes ezt az egész diszciplínát úgy kezelni, mint valamilyen szociografizálást. Ez nem szociografizálás azért, mert tulajdonképpen nem egyszerűen leíró tudomány. Mozgástörvényeket, mozgási sajátosságokat vizsgál, a felépítménybe tartozó viszonyok kialakulását, a társadalmi — gazdasági tényekkel való kölcsönhatásait kutatja. Tehát nem leíró tudomány, nem szociografizálás, hanem konkrét társadalmi jelenségek és társadalmi viszonyok kutatása. Ezért helyesebb szerintem az e kérdésekkel foglalkozó tudományt úgy tekinteni mint a marxista szociológia egyik ágazati tudományát, mint üzemszociológiát. Lényegében ugyanezt mondhatnám el az agrár-szociológiáról is.

A szociológia egyes ágazatai jellegzetesen marginális tudományágak a különböző, már kialakult tudományágak között. Ezen nem szabad megakadnunk, hiszen a tudományok fejlődése, nemcsak a társadalomtudományban, hanem a természettudományban is,

szükségessé teszi a marginális ágak fejlődését. A marxista szociológián belül jellegzetesen marginális tudományág a jogszociológia, ami részint a marxista szociológia egyik ágazati tudománya, részint pedig bizonyos mértékig a jogtudományba is tartozik.

Ennek a tudományosztályozási és tudományrendszerezési vitának abban van a jelentősége, hogy elhárítja az akadályokat, ha vannak ilyenek, a konkrét kutatások elől. El kell háritania az akadályokat a szocialista társadalom különös összefüggéseinek konkrét kutatása és konkrét vizsgálata elől.

Bodrogi Tibor (Néprajzi Intézet) a néprajz és a szociológia viszonyát fejtegette. A néprajz nem a társadalmi kultúrtényeknek egy meghatározott csoportjával foglalkozik, hanem általában az összes társadalmi kultúrtényekkel. Ilyen formában a legkülönbözőbb társadalomtörténeti, sőt mondhatnánk, a természettudományoknak egész területét magában foglalja abban a vonatkozásban, hogy magára vállalja ezeknek a tudományoknak a kutatási feladatait bizonyos társadalmi csoportosulások vagy társadalmi kulturális minősítések, típusok tekintetében. Hogy példával megvilágítsuk: a néprajz általános része, az egyetemes néprajz, az úgynevezett primitív kultúrák eltéréseivel foglalkozik. A regionális néprajz, az európai parasztsággal foglalkozó néprajzi kutatás és ezen belül a magyar néprajzi kutatás a magyar parasztság társadalmi, kulturális életével foglalkozik. Így alakultak ki olyan részdyscyplinák mint a népi jog-kutatás, a népművészet kutatása, a népi gazdálkodás kutatása és a népi társadalom kutatása.

Feladatunk: a magyar paraszti társadalom szerkezetének, intézményeinek és ezek funkcionálásának néprajzi módszerű vizsgálata.

Melyek ezek a módszerek? A néprajz elsősorban nem statisztikai módszerekkel, kevésbé kikérdezési módszerekkel dolgozik, hanem az együttélés során közvetlen megfigyeléssel próbálja megállapítani a társadalmi tényeket. Azután támaszkodik a szájhagyományra és végül konkrét eredmények elérése végett minden egyéb forrást, írást forrást természetesen számításba vesz.

Ezen túlmenőleg tematikus kutatásokkal is foglalkozik a néprajz, elsősorban a vérségi kapcsolatok körén belül foglalkozik súllyal a családi, rokonsági intézmények vizsgálatával. Magyarországon elsősorban a nagy család formációnak, a hadnak és a nemzetiségnek a kutatása került ezzel kapcsolatban előtérbe. Érti azonban a néprajz, hogy ezek a vérségi kapcsolatokra, rokonsági intézményekre vonatkozó vizsgálatok nem elegendők, mivel úgy látjuk, hogy kötelességünk lenne változás vizsgálatokat is folytatni azzal kapcsolatban, hogy hogyan alakul át a magyar paraszttársadalom szerkezete, mennyiben mutatkozik meg a szocialista átalakulás a mai magyar faluban, munkaszervezetben, családszervezetben stb.

Egyik kutatónk vette vizsgálat alá két egymás után következő évben egy falu családszervezeti, munkaszervezeti viszonyait. Közben tsz-esítették a falut. Megállapította, hogy a családszervezet és a munkaszervezet korábbi együttese, ami egyetlen szoros egységet képezett, a tsz-esítéssel felbomlott és teljesen városi jellegűvé vált. Itt az a folyamat játszódott le, hogy míg korábban a család a maga tíz hold földjét a saját munkaerejével munkálta meg, tehát mindenkinek megvolt a meghatározott funkciója a munkák elvégzése terén, addig a tsz-esítésnél ez teljesen megszűnt, a tsz-en belül a család minden tagja más és más funkciót látott el, tehát reggel az egész család elhagyta a családi hajlékot, ezentúl már nem dolgoztak együtt, hanem a tsz-en belül a legkülönbözőbb szervezeti formációkban helyezkedtek el, tehát a városi munkáshoz hasonló életmód és családszervezeti forma kezdett kialakulni. Ez az egész változás kétségtelenül a változás általános törvényszerűségeinek megfigyelésére nyújthat alkalmat és azt hiszem, hogy ez olyan kutatási téma, amelyet feltétlenül folytatnunk kellene.

Acsádi György (Központi Statisztikai Hivatal). A beszámoló rámutatott arra, hogy a társadalomkutatás jelenleg nálunk atomizált állapotban van, egyes emberek, intézmények a felmerülő elodázhatatlan igényektől ösztönözve vagy egyéni érdeklődésüktől vezetve spontán módon és elszigetelten végeznek vizsgálatokat. Eppen ezért hangsúlyozni szeretném a kutatási területek koordinálásának, a kutatók kooperációjának szükségességét, s azt, hogy fontos lenne meghatározni azokat a súlyponti témákat, amelyek alapján tervszerű és eredményes vizsgálatok indulhatnak el.

Ehhez a magam részéről két probléma felvételével szeretnék hozzájárulni. Az egyik a család kutatásának, a másik a társadalmi átrétegződésnek kérdése. Az itt elhangzott beszámoló említette, hogy elsősorban a néprajzosokra számítva az Intézet egyik vitailését a családszociológia tárgyában fogja megrendezni. Meg kell azonban mondanom — és azt hiszem, hogy az itt jelenlevők egyet fognak érteni ezzel —, hogy a családszociológia nemcsak néprajzi kérdés, mint ahogyan nem csak történelmi vagy demográfiai kérdés. A családról, illetőleg annak keletkezéséről és felbomlásáról az utóbbi időben több

magyar demográfiai, történelmi tanulmányt olvastam, ismerem a család- és háztartás-statisztikai vizsgálatok anyagát és elismerem a magyar néprajz érdemeit a vérségi kötelekek, a család, a hadrendszer és a nemzetiség kutatásában. Ezek a munkák azonban — bármily kiválóak is — nem pótolhatják a családszociológiai vizsgálatokat.

Hogy a család vizsgálatának kérdését a mai élet konkrét gyakorlati követelményeihez közel hozzam, szeretnék néhány jelenségre utalni. Köztudomású, hogy a család történelmileg változó kategória, s hogy formája, szervezete, tartalma, funkciói társadalmunk gyors és mélyreható változásainak sodrában nem maradhatnak változatlanok. A múltban — különösen a városokban domináló — polgári családforma vagy az ezzel sok rokonvonást mutató paraszti, akár postfeudálisnak is nevezhető családforma ma felbomlóban van, s kialakulóban vannak, de még nem formálódtak ki az új családtípusok. Az átalakulásnak ezt a folyamatát tudományosan nem vizsgáltuk, s érthető, hogy nemcsak az érdekelt tudományágak, hanem a társadalom vagy az egyén is bizonyos fokig tájékozatlanul áll néhány jelenséggel szemben. Milyen jelenségekre gondolok? Ilyen jelenség például az, hogy a fiatalok egyre korábban házasodnak.

Van egy másik jelenség, a válások évente ugyan ingadozó, de növekvő tendenciája. Ez elég kézzelfogható jele a családi kötelékek labilitásának. Szociológiai közhely, hogy a családok jórésze még néhány évvel ezelőtt hazánkban is gazdasági, termelési egység volt. Ma inkább együttélési egység. A házastársak segítik egymást, az életszükségletek terén — lakás, beszerzések stb. — bizonyos kölcsönös gazdasági együttműködést teremtenek meg. Megmaradtak még ezen kívül a család biológiai funkciói és a gyermekneveléssel kapcsolatos egyre inkább változó feladatok. Hanem a család a gazdasági kényszerűség törvényeivel már nem köti a házaseleket. Az egyenlőjogú nő már nincs kiszolgáltatva férjének, nincs odakötve az önálló gazdasághoz. A munkás-alkalmazott rétegeknél a nők tömegesen kapcsolódtak be a termelőmunkába, a falusi nők a termelőszövetkezeteknek lehetnek teljes jogú tagjai. A férfi is keres, a nőnek is van egy vagy lehet önálló keresete, s ha úgy fordul, hogy a házastársak nem értik meg egymást, szexuális vagy más kérdés merül fel, a család könnyen felbomlik. Ez akárcsak 20—30 évvel ezelőtt is egy kisparaszti gazdaságban vagy mondjuk egy kisiparos vagy tisztviselő családban csaknem elképzelhetetlen volt.

A másik témakör, amelyet a meginduló gyakorlati kutatások középpontjába állítani javasolok, a társadalmi átrétegződés, a társadalmi változások kérdése. S itt nem elsősorban a társadalmi formációk vizsgálatára gondolok — bár vitathatatlanul rendkívül érdekes kérdés, hogy egy-egy réteg, csoport milyen elemekből áll — hanem a folyamatok, a változások vizsgálatára, s ezek következményeinek lemérésére. Tudjuk például, hogy az 1950-es években hatalmas tömegek áramlottak a mezőgazdaságból az iparba, hogy a nők tíz- és százazrei vállaltak munkát, hogy igen sokan változtatták meg szakmájukat, foglalkozási körüket, s mentek át ezzel együtt az egyik változó életformából a másik, ugyancsak változó életformába. A nők közül sokan, akik korábban szinte az elsődleges társadalmi munkamegosztás alapján a családban dolgoztak, most szakmát tanultak, egyetemet végeztek, s csaknem minden munkahelyen megtalálhatóak. Ez természetesen megváltoztatja helyzetüket, de megváltoztatja a szociális formációkat is. Hogyan, milyen mértékben, ezt már nem tudjuk pontosan.

Az említett átalakulásoknak részben a vándorlások a hordozói. Az utóbbi években 600—900 ezren változtatták meg évente állandó vagy ideiglenes letelepedési szándékkal lakóhelyüket, azaz évente minden 11—15. ember elköltözik faluról városba, egyik településről a másik településre stb. s ennek következtében területileg is nagy kicserélődés folyik. Demográfiailag ezt nyersen leegyszerűsítve egy olyan modellel jellemezhetnénk, amely szerint az emberek megszületnek Szabolcsban, Hajdúban vagy más mezőgazdasági jellegű vidéken, azután a természetes szaporodásnak megfelelő számban elvándorolnak és produktív korukat leélik valamely városban, ipari vagy bányavidéken. Magukkal viszik munkaejüdjükön kívül szokásaikat, hagyományjaikat, tudásukat vagy tudatlanságukat. Bele kell illeszkedniük egy más társadalmi környezetbe, amely nemcsak őket formálja, hanem ők is változtatják azt. Az említett folyamatok szociológiai vizsgálatával még adósak vagyunk, a következményei sincsenek lemérve. Erre csak egy példát említek a magam munkaterületéről. Kellő szociológiai megalapozás hiányában például nem lehet megbecsülni azt, hogy ezeknek a jelenségeknek milyen irányú a hatása például a születési arányszámokra, a női termékenység várható alakulására. A mérések arra mutatnak, hogy a falusi lakosság általában termékenyebb, mint a városi. De mi történik akkor, ha az emberek eljönnek a faluból a városba? Nehezebben jutnak-e lakáshoz, csökkennek-e családalapítási esélyeik vagy növekednek, változik-e a házasságkötési kor, ennek következtében mikor és hány gyermekük lesz, átveszik-e a környezetüknek a

családnagysággal kapcsolatos felfogását stb. A várható gyermekszám minél pontosabb előrelátása pedig nagyon lényeges, mert ennek alapján lehet előre tervezni a bölcsődei, óvodai, iskolai hálózatot, a nevelők képzésének keretszámait stb., s végeredményben a most születő generációk létszáma szabja meg végül is a későbbi munkaerőhelyzetet, s számos más tényezőt.

Mátrai László (az MTA levelező tagja): Szeretnék filozófiatörténeti adalékkal hozzájárulni a vélemények későbbi tisztázásához. Először rámutatnék arra, hogy a polgári filozófiában a szociológia kérdése nagyon vetődött fel, mintegy annak a szerepnek az ellensúlyozására, amelyet a XIX. században a munkásmozgalom és annak ideológiája kezdett játszani a népek kulturális fejlődésében. Szerintem az a tény, hogy a polgári szociológia a múlt század derekán kezdett elfogadott tudománnyá válni, egyenes következménye annak, hogy a polgári ideológusok érezték a marxizmus konkurenciáját és apologetikus céllal hozták létre a polgári „társadalomtudományt”, a polgári szociológiát.

Ennek a polgári szociológiának kimondottan idealista, közelebbről kantianus alapja az a filozófiai világnézet, hogy a természet és a társadalom világa egymástól kinaí fallal van elválasztva és e két külön világnak két külön tudománya van. Ennek a külön társadalmi világnak neokantianus módra elképzelt vizsgálata mármost (a polgári filozófián belül) egyrészt a *történetfilozófia*, amely a múltat vizsgálja, másrészt a *voltaképpen szociológia*, vagy ahogyan ők hívják: a *társadalomfilozófia*, amely a jelent vizsgálja, végül az úgynevezett *kultúrfilozófia*, amely mint tipikus neokantianus termék azokat a problémákat vizsgálja, amelyeket a marxista szociológiában vagy a történelmi materializmusban a felépítmény kérdéseinek szoktunk nevezni. Ezt a történeti adalékot hozom fel annak szemléltetésére, hogy amikor a tudományok rendszerében döntünk az egyes diszciplínák egymás mellé- vagy fölrendelése tárgyában: nagyon vigyáznunk kell arra, hogy a „múltat” és a „jelent”, tehát a történetfilozófiát és a szociológiát ne válasszuk el egymástól olyan metafizikus élességgel, mint ahogy a maga jól felfogott érdekében a polgári ideológia annak idején elválasztotta. Én például Szalai Sándor felfogásában, ahogy a jelent és a múltat, tehát a szociológiát és a történetfilozófiát így konfrontálja, ennek a veszélyét látom fennforogni. Ennyi az a filozófiatörténeti adalék, melyet a vitához kívántam fűzni.

A másik egy gyakorlati kérdés. A megszületendő marxista szociológiának magzatmozgásai a társadalmi tudományos tervezésnek a társadalomtudományi részében, de gondolom, gazdasági részében is, itt is — amott is megfigyelhetők. Ismétlem: talán még nem lenne késő a Filozófiai Intézet vagy a főbizottság részéről megvizsgálni a Felsőoktatási és Tudományos Tanáccsal egyetértésben, hogy melyek azok a témák, amelyeknek konkrétan szociológiai problematikája vagy feladata van, hogy ezekben azután mi a magunk módszertani, ideológiai szempontjait még kellő időben érvényesíthessük.

Gyenes Antalné (Közgazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdaságtan Tanszék). Érdekes kezdeményezésről számolt be. Hallgatónk feladatává tesszük, mondotta, hogy tanulmányozzák és leírják egy-egy termelőszövetkezet megalakulásának, gazdálkodásának történetét; a későbbiek során már konkrétabb közzgazdasági jellegű feladatokat is rájuk lehet bízni. Ezeknek a megoldása már alaposabb agrárgazdaságtani felkészültséget kíván, és ott már mozgásban és összefüggéseiben is kell vizsgálniuk az egyes jelenségeket és részkérdéseket. A későbbiek során tehát, amikor már általános képet kaptak az általuk vizsgált szövetkezetéről mint egészről, lehetővé válik számukra — kellő elméleti előkészítés után — a közzgazdasági jellegű elemző kutatómunka is.

Szabó Kálmán (Közgazdaságtudományi Egyetem Politikai Gazdaságtan Tanszék). Elmondotta, hogy ez év elején a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem néhány önként vállalkozó kiváló hallgatójával kísérletképpen olyanféle módszeres tanulmányozást indítottak el, amely közeláll az üzemszociológiai kutatás jellegéhez. Ezek a hallgatók azt vállalták, hogy egyetemi tanulmányaik ideje alatt, a kötelező tananyagok elsajátítása mellett, öt IX. kerületi üzem egy-egy szocialista brigádjának életét vizsgálják egy-egy módszer szerint. Félév után elmondhatjuk: a kezdeményezés hasznosnak bizonyult. A szerzett tapasztalatokat felhasználva a jövőben szándékunkban áll ezt a vizsgáldást kiterjeszteni.

Az indíték nevelési célzatú volt: a hallgatókkal egyetemi tanulmányaik közben gyakorlatilag elsajátíttatni a gazdasági valóság közvetlen és a felszíninél mélyebbre hatoló megismerésének elemi mesterfogásait. Kialakítani bennük azt a készséget, hogy amikor leendő munkaterületekre kerülnek, akkor ne holmi régivágású tisztviselő módjára szemléljék a gazdasági jelenségeket, hanem természetes hozzáállásuk legyen az, hogy *akarják* a jelenségek mögött rejlő összefüggések megértését, a folyamatok rúgóinak felismerését, hogy *akarják* az összefüggések és mozgatórugók felhasználását, legalábbis a hatáskörükbe

tartozó terület folyamatainak pozitív irányú befolyásolására, a gazdasági irányítás szüntelen tökéletesítésére. Úgy hiszem a szociológiai kutatásokban való részvétel nemcsak az elméleti oktatás és a gyakorlat közti módszeres kapcsolat kiépítésének, hanem a valósághoz való harcos hozzáállás, az aktivitás-készség kifejlesztésének is igen jó eszköze lehet. Sőt, ennél többről van szó. *A marxista szociológiai módszerek megismerése és alkalmazni-tudása a gyakorlatban — persze először szerény keretek között — arra is megtanít, hogyan lehet a valóság mélyebb megértésére és aktív formálására irányuló készséget aprópenzre váltani kinek-kinek a maga munkaterületén. Azt az irányt volna szükséges kifejleszteni, hogy tehetséges diákjaink a már elsajátított elméleti tudás birtokában minél többen mérjék le erejüket az élet közvetlen vizsgálatán.* Tanulják meg a közvetlen tapasztalatok összegyűjtésének, rendszerezésének és amennyire lehet, általánosításának tudományát. Igaz, ez általában több fáradságot, nagyobb odaadást, elmélyülést és szerényebb témaválasztást követel. De éppen erre van szükség ahhoz, hogy egyrészt kiderüljön, kiből van meg a tudományos munka követelte szívósság és a valódi általánosító készség, s hogy másrészt akiben ez megvan, érezze munkájának gyakorlati élszerűségét.

A szocializmus kérdéseivel foglalkozó közgazdászok számára hovatovább elemi követelmény lesz az, hogy ismerjék a marxista szociológia elméleti eredményeit, elsajátítsák a sajátos szociológiai módszereket és eszközül használják azokat az elméleti problémák egész sorának megoldásához. De a szociológiai módszerek a közgazdászok kezében, nemcsak az elmélet fejlesztéséhez nyújthatnak hasznos segítséget, czáltal és emellett a gazdasági gyakorlat tökéletesítéséhez is.

Nagy jelentősége lenne tehát annak, ha a tudományos intézetekben dolgozó marxista szociológusok tisztáznák a marxista szociológia kategóriáit, elvégeznék a polgári szociológia szisztematikus kritikáját, ha megalapoznák a marxista szociológiai kutatások módszertanát, beleértve a polgáriak által használt módszerek kritikái átértékelését is. Mindez lehetővé tenné annak a tétovogó úrnek a betöltését, amely ma észrevehető a felsőfokú közgazdászok körében. Mert mégiscsak furcsa, hogy az egyetemen — önmagában helyesen — 1—2 éven át tanulják a polgári közgazdasági elméletek történelmét, ugyanakkor alig hallanak valamit a különböző szociológiai irányzatok jelenéről, különösen ami ezek ideológiai alapjait és gyakorlati módszereit illeti. Holott erre igen nagy szükség lenne egyrészt ideológiai felkészültségük növelése, másrészt szakmájuk nagyobb megalapozása végett, hiszen manapság egyre többször kerülnek egyaránt érintkezésbe a szocialista országok marxista és a nyugati országok polgári közgazdászai. Ugyanakkor mind erőteljesebben merül fel a nyugaton használt módszerek hazai alkalmazásának követelése. Hogyan kerülhetjük el a revizionista jellegű elméleti félrevezéseket, a kárt okozó gyakorlati próbálkozásokat, ha nem másképp, mint a marxista szociológia elméleti és módszertani megalapozásának elvégzésével?

Felvethető a szociológiai kutatások széleskörű kiterjesztésének szükségessége a közgazdasági gyakorlat szempontjából még általánosabban is. *A gazdasági vezetés gyakorlata nemcsak a kifejezetten közgazdászok által végzett szociológiai jellegű kutatásoknak vehetné hasznát, hanem általában a szociológiai kutatásoknak, ha azok valamennyire is szorosabb összefüggésben állanak a gazdasági gyakorlat kérdéseivel.* Egy példán keresztül igyekszem érzékeltetni, milyen nagy jelentőségű ügyről van szó.

A népgazdasági tervek, s ezekbe illeszkedve a vállalati tervek készítői a tervezőszámok kidolgozásánál lényegében „csak” az ún. objektív lehetőségeket, adottságokat (kapacitások, anyagkészlet, devizális tényezők, munkaerő stb.) tudják többé-kevésbé pontosan mennyiségileg számításba venni. Mondanom sem kell, igen nagy dolog az, hogy tervezésünkről ma már ez megállapítható: a terveket évek óta teljesítjük, sőt a többi szocialista országhoz hasonlóan túlteljesítjük. Ebben a teljesítésben és túlteljesítésben azonban még viszonylag sok a pozitívnak korántsem mondható spontán részjelenség. Ezek részben az objektív lehetőségek pontatlan figyelembevételéből származnak, részben azonban abból, hogy ma még távol vagyunk azon szubjektív, úgymond, felépítményi (tudati, morális, politikai stb.) tényezők hatásának akárcsak megközelítő mennyiségi számításba vételétől, amelyek pedig a tervek teljesítésében nem kis szerepet játszanak. Évente ismétlődik, hogy a tervezők az elkészített tervről ezt mondják: az előirányzatokat tovább növelni nem tanácsos, mert akkor irreális túlfeszítés áll elő, minek káros hatásait volt módunkban a múltban tapasztalni. Aztán eljön az év vége. És íme: a terveket — pl. az ipari termelés terveit — rendszeresen túlteljesítik. Kinek adjunk most igazat: a tervezőknek vagy a tényeknek? Azt hiszem, a tényeknek kell igazat adni. Közben azonban nem szabad elhamarkodva pálcát törni a tervezők véleménye felett sem! Mert a tervezők csak arra támaszkodhat, ami „kézzel fogható”, ami „logarálccal” lemérhető és kiszámítható. Ha felmérte azt, ami objektíven felmérhető volt és ennek megfelelően tervezett,

akkor eljárását nem ítélnék el, véleményét nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Amennyiben megpróbálnák növelni — valamiféle átlagos tapasztalat alapján — év elején azokat a tervszámokat, amelyeket a terveket az irrealitás veszélye nélkül nem tartanak növelhetőnek, abból meggyőződés szerint semmi jó nem származna. Akkor egy sor területen nem volnának teljesíthetők a tervek, túlfeszítés állana elő, ami a mostaninál is több spontán tendenciát keltene életre.

Miről van szó tehát? Arról a közismert tényről, hogy életünk folyásában, a tervek teljesítésének menetében az objektív, ma már többé-kevésbé felmérhető hatású tényezők mellett igen elevenen hatnak az ún. szubjektív tényezők, illetve ezek kevésbé átfogható, de igen finom részösszefüggései. Amde az utóbbiaknak a gazdasági folyamatokra gyakorolt hatásáról nincsenek valamennyire is szilárd támasztékaink. Így tehát a tervezésnek nincs módja a várható hatásokat mennyiségileg kifejezni, azaz átültetni a gyakorlat nyelvére. És minthogy itt rendkívül bonyolult és finom mozzanatokról van szó, jobb egyelőre lemondani a tervezésben való számbavételükről (mindaddig, amíg alkalmazásuk nem lehet eléggé differenciált és konkrét), mintsem sematikus eljárásokhoz nyúlni. A tény azonban tény marad: a kénytelen lemondás miatt sok negatív, spontán jelenség üti fel a fejét: lassúbb az előrehaladás annál, mint ami különben lehetne.

Nos, éppen itt, ennél a pontnál tűnik ki a szociológiai módszerek tömeges, átgondolt és célratoró alkalmazásának nagy jelentősége. *Odáig vinni*, akár a parasztcsalád viszonyainak a termelőszövetkezet létrejötte során bekövetkező változásaira, akár az üzemi dolgozók munkaviszonyaira vonatkozó *kutatást*, hogy abból előbb-utóbb mennyiségileg általánosítható következtetésekre juthassunk, *hogy tehát a gazdasági tervezés és irányítás a szubjektív, a másodlagos, de korántsem elhanyagolható tényezők terén is tudjon mind több szilárd, kielemezett és ellenőrzött tapasztalatra támaszkodni*. Így vehetnének részt a szociológiai kutatók általános fejlődésünk meggyorsításában.

Sándor Pál, (az ELTE Dialéktikus Materializmus és Logika Tanszékének vezetője): Kijudulok abból, hogy Engels kijelentését rendszerint eltorzítva szokták idézni és magyarázni, nevezetesen, hogy a filozófiából nem marad más, csak a logika és az ismeretelmélet. Én azt hiszem, helyes, ha ezt úgy értelmezzük Engelsnél, hogy az eddigi filozófiából, tehát a polgári filozófiából marad logika és ismeretelmélet, ellenben ez egyáltalán nem vonatkozik a marxi filozófiára. Ellenkezőleg, én úgy látom, hogy a marxi filozófiából lassanként egy új, teljes rendszer bontakozik ki, amelyet egyelőre csak úgy szoktunk nevezni, hogy teljes világméretet. Már most, ha én az egyes tudományágakat sorba veszem és mint polgári tudományágakat tekintem, és igyekszem ezeknek témáit, ezeknek tárgykörét beleilleszteni a marxi filozófia rendszerébe, akkor egészen érdekes eredmény jön ki ebből a szempontból. Vegyük Plehanov kategóriáit, vagy mondjuk inkább sémját: az első a termelőerők állapota. Vetítsük ezt át a polgári tudományra, akkor majdnem azt lehet mondani, hogy az nem más, mint a technika története. Vagy ha másodikként a termelési viszonyokat átvetitem, akkor megkapom a polgári tudományágak között teljes eredményként a gazdaságtörténetet. Ha veszem a politikai és jogrendet, az államrendet, mint Plehanov harmadik kategóriáját, akkor megkapom a polgári tudományban az egész politikai történetet. És különösen ha veszem a negyediket, amit röviden talán úgy lehetne jelölni, hogy pszichológiai rend, akkor megkapom a polgári szociológia teljes tematikáját, kezdve a családi formákon, folytatva az erkölcsön, a szokásokon, az illemen, a divaton és más ilyen szociológiai kutatási területeken. A polgári szociológia eme teljes témaköre a marxi filozófia rendszernek csak egyik szűk ága lesz. S végül az ötödik, az ideológiának hatalmas komplexuma, az irodalom, művészet, tudomány, vallás, illetve ezek történetei. Mindezek végeredményben szintén a marxista filozófia egész kutatási területei és ha összefogom őket, akkor megkapom azt a bizonyos teljes rendszert, amiről beszéltem, a történelmi materializmust pedig mint tudományos módszert. Tehát én még tovább mennék, mint Molnár Erik elvtárs, aki a történelmi materializmust csak a társadalomtudományok egyetemes módszerének tekinti. Én ebből a szempontból az összes természettudományokat is mint a történelmi materializmus tárgyát tekinteném. Itt persze nem arról van szó, hogy a történelmi materializmus a természet törvényszerűségeit tárja fel és állapítja meg, hanem arról, hogy a természet-tudomány, mint társadalmi jelenség, tárgya a történelmi materializmus által, mint módszerrel kutandó területnek. Nézzünk egy példát. Az atomfizika: természettudomány, saját tárgyával, módszerével. De az atomfizikának kutatni lehet a társadalmi alapjait, meghatározó motívumait. Amikor ugyanis a modern társadalomban felmerült a szén és olaj kifizetésének problémája, a társadalom egyszerre minden tudomány energiát arra fordít, hogy új energiaforrásokat kutasson fel, és ebből végül megteremtődött az egész atomtudomány.

A másik ilyen kérdés, ami különösen Molnár elvtárs referátumával kapcsolatban felmerül, a kettészakítottság jelensége. Ez a kettészakítottság azonban, azt hiszem a polgári tudományban, különösen a filozófiai diszciplínákban mindenütt felmerül. Felmerül például az etikában is, mert hiszen a polgári etika beszél princípiumokról, azután alkalmazott etikáról, erénytanról és egyebekről.

De van a kérdésnek a módszertanon túlmenő másik vetülete is: hiszen végeredményben a világnézeti konzekvenciák levonásáról van szó, és a marxista filozófiának ez is fő feladata. Ha a társadalomtudományok kutatási eredményeiből nem vonunk le általános világnézeti következtetéseket, akkor valóban csak „szociológiát” úzunk és ezt nem azonosíthatjuk a marxista filozófiával. De ugyanez vonatkozik a természet-tudományra is. Nagyon jól tudjuk, hogy Heisenberg és a többiek nagyon hasznos és jó eredményeket produkálnak a természet megismerését illetően. De azután ennek világnézeti konzekvenciáit levonva eljutnak egy fizikai idealizmushoz. Marxista tudósok is folytatnak konkrét természettudományi kutatásokat, de ennél nem állhatnak meg, eredményeikről a történelmi materializmus segítségével világnézeti konzekvenciákat kell levonniuk.

Befejezésül szeretnék egy pár gyakorlati kérdést is felvetni. Egyrészt nem látom eléggé világosan, hogy az elvtársak kellőképpen tisztázták-e, hogy lényegbevágó különbség van-e a szociológia és a szociográfia között. Azt hiszem, ez nagyon fontos tennivaló, annál is inkább, mert Magyarországon a szociográfiának nagy hagyományai vannak (falukutatók). Amikor szociográfiáról beszélünk, akkor ebben nincs benne az, amit a marxizmus adna az eddigi eredményekhez, a fentemlített világnézeti konzekvenciák, sőt a falukutatók pozitívista álláspontjával. És nyilvánvaló, hogy ebből módszertani kérdések is adódnak.

Barla-Szabó Ödön (Közgazdaságtudományi Egyetem Politikai Gazdaságtan Tanszék): Szabó Kálmán elvtárs nagyon meggyőzően beszélt arról, hogy a gazdasági építőmunkában és a Marx Károly Közgazdasági Egyetem oktatómunkájában milyen jelentősége van a szociológiai kutatásnak. Azt hiszem, hogy ezt más egyetemek is hasonló meggyőző erővel be tudnák bizonyítani. Még a Műszaki Egyetemen is nagy jelentősége van annak, hogy a hallgatókat bizonyos szociológiai készséggel ruházzuk fel. Mert nem mindegy az, hogy egy mérnök vagy egy orvos hogyan dolgozik, van-e szociológiai érzéke, látásmódja, vagy nincsen. Azt is szükségesnek tartanám — és ez is az elvi tisztázáshoz tartozik —, hogy ki kellene dolgozni a magyar szociológiai irodalom kritikáját. A felszabadulás előtti falukutató irodalomét is, mert erről annyiféle nézet van. Az idősebb nemzedék — és én is odatartozom — fejlődésére pozitívan hatott a szociológiai irodalom, legalábbis olyan értelemben véve, hogy érdeklődésünket a társadalmi kérdésekre irányította. Nem hiszem, hogy ezt az igazi tudományos szociológiának nevezhetjük. Nagyon sok esetben — akár a Viharsarokra, akár a Cifra nyomorúságra, akár a Futóhomokra gondolok — inkább politikai agitációs jellegű megnyilatkozásokról volt szó.

A felszabadulás után is volt hasonló jellegű kísérlet, a népi kollégium mozgalomban több száz fiatal végzett üzemi és falusi szociológiai kutatást. Több ilyen irányú publikáció meg is jelent annak idején. Érdemes lenne ezt is kritikusan értékelni, eldönteni, hová tegyük, hogyan értékeljük ezeket a kísérleteket. Annál is inkább, mert emlékszünk rá, hogy 1955–56-ban, amikor felmerült erőteljesen a szociológia igénye, nagyon sokszor helytelen módon túlértékelték ezeket a kísérleteket.

Karakolov professzor, a Bolgár Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének igazgatója hozzászólásában elmondotta, hogy sok vita folyik Bulgáriában is e kérdések elvi oldaláról, valamint a szociológiai kutatások gyakorlati módszereit illetően.

1958-ban volt egy vita, speciálisan a történelmi materializmus kérdéseiről. Ezen a vitán az első kérdés volt, hogy a történelmi materializmus filozófiai tudomány-e, vagy sem. A másik kérdés a szociológia és a történelmi materializmus viszonya volt, és ehhez kapcsolódó harmadik kérdés a szociológia és a tudományos szocializmus viszonya. Konferenciánk ahhoz az általános következtetéshez jutott, hogy a történelmi materializmus filozófiai tudomány: a marxista filozófia része. Sőt, hogy dialektikus materializmus sem lehetséges anélkül, hogy végigvigyék a történelem és a társadalom területén.

Egy másik, bonyolultabb kérdés, amiről még most is vitatkoznak, a szociológia és a történelmi materializmus viszonya, vagyis hogy a szociológia történelmi materializmus-e, vagy sem. Néhány filozófus — többek között magam is — azon a véleményen van, hogy a történelmi materializmus szociológia.

A történelmi materializmust — szerintem — két nézőpontból kell vizsgálni. A történelmi materializmusnak kettős szerepe, funkciója van. Egyrészt úgy funkcionál,

mint filozófiai tudomány, másrészt pedig mint a marxista szociológia. És ez a két funkció úgy függ össze, hogy ha a történelmi materializmus nem lenne filozófiai tudomány, akkor a másik vonatkozásban, tehát mint szociológia, sem tudná teljesíteni funkcióját. Ez adja meg a súlyát, a jelentőségét a filozófiának.

Egy fontos kérdés, amelyről most sokat vitatkoznak és amelyet még nem döntöttünk el — ahogy látom, itt is hasonló a helyzet —, a szociológiai kutatások konkrét módszerének kidolgozása. Mi még ennek a dolognak a kezdetén állunk.

Néhányan, nem sokan, vallják azt az álláspontot — ez egy harmadik kérdés —, hogy a szociológia differenciálódott tudomány. És hogy a marxista filozófia tárgyának szűkülése megy végbe. És hogy például a szociológia is kifejlődött a filozófiából, és több ilyen tudományág vált ki belőle. Természetesen ilyen differenciálódás végbemegy. De megmaradt a történelmi materializmus filozófiai aspektusa is. Azok az elvtársak, akik azt állítják, hogy ilyen új szociológia vált ki a történelmi materializmusból, kimutatták, mi a tárgya ennek a szociológiának, és úgy találjuk, hogy ez a tárgy egybeesik a tudományos szocializmussal.

Úgy gondolom, hogy ez nem helyes. Ezt csak néhányan állítják. Néhány szovjet elvtársnak is van ilyenfajta értelmezése. Nem lehet felcserélni és egymással összekeverni a két társtudományt. A szociológia a társadalom jelenségeivel, a társadalommal mint egészszel foglalkozik, a tudományos szocializmus pedig mint a tudományos alapokra épült munkásmozgalom eredménye jött létre.

Hozzászólásom informatív jellegű volt. Úgy gondolom, hogy ezek az erőfeszítések Magyarországon és Bulgáriában arra vezetnek, hogy végül is kidolgozzuk a helyes módszereket és eljárásokat, hogy tisztázzuk az álláspontokat, és a szociológiai kutatások területén gyorsabb léptekkel haladjunk előbbre.

Szigeti József; Köszönöm Karakolov elvtárs hozzászólását, aki értékes információkkal szolgált számunkra. Látjuk, hogy ezek a kérdések nemcsak nálunk, hanem másutt is forrongásban vannak. Ma még a kezdetén vagyunk annak, hogy a különböző felfogásokat konfrontáljuk. Szükség volt a mai vitára, abban az értelemben, hogy tisztázódjanak az álláspontok, a nézetek egységesítése előrehaladhat, és szilárdabb koncepcióval rendelkezünk. Olyan értelemben is szükséges volt ez az értekezlet, hogy világosabban lássuk azt, milyen teendőink vannak, hogyan kell ezekhez gyakorlatiasan hozzányúlni, és ebben a tekintetben is eredményes a lefolytatott vita. Úgy gondolom, hogy minden különbség ellenére, ami az egyes elvtársak hozzászólásában tapasztalható volt, azt az egyezést megállapíthatjuk: azon az állásponton állunk, hogy a szociológia nem szakítható el a történelmi materializmus alapjaitól és a szociológiát mint marxista szociológiát kell művelni.

Kétségtelen tény, hogy a szociológia elnevezés nem Marxtól és Engelstől származik. Sőt, ha megfigyeljük, akkor Lenin írásából is azt látjuk, hogy elsősorban fiatalabb korban él ezzel az elnevezéssel. Ez azonban nem ok arra, hogy magától a fogalomtól óvakodjunk. A marxizmus általában nem úgy harcol bizonyos fogalmak ellen, amennyiben azoknak van racionális magvuk és értelmük, hogy elvetné azokat, hanem a maga kiindulópontjaiból adja meg e fogalmak marxista értelmét. Magától a fogalomtól semmiféle tartanivalónk nincs. Attól lenne és van tartanivalónk — és ilyen értelemben soha nem engedjük a szociológia fogalmát használni —, hogy elszakítsák a szociológiai kutatást a történelmi materializmustól és elszakítsák a társadalmi viszonyok vizsgálatát gazdasági alapjuktól. Azt hiszem, ez az utóbbi igen lényeges pont. Ha megnézzük, mi az, amit a polgári szociológia csinál, akkor azt mondhatnám, hogy az a társadalom különböző viszonylatainak leválasztása a gazdasági viszonyokról, annak tagadása, hogy ezek a gazdasági viszonyok meghatározó szerepet töltenek be mindenféle társadalmi viszony tekintetében. Nyilvánvaló, hogy ennek a módszertani felfogásnak az éle a marxizmus ellen irányul, a marxizmusnak azt a számukra elfogadhatatlan „botránykövét” szeretnék vele megkerülni, hogy vannak osztályok, hogy ezek az osztályok a termelésbe vannak beágyazva és hogy az osztályok létéből, ellentétes érdekeiből az osztályharc, napjainkban a proletárdiktatúra következik szükségszerűen. Ezért a polgári szociológiában, ha gazdasági viszonyokat, jelenségeket elemeznek, igyekeznek azokat pszichológiai vagy más szellemi oldalról értelmezni.

Bizonyos momentumokat kiemelhetnek és átvehetnek a marxizmusból, erre Szalai elvtárs hozott példát: a burzsoá szociológiában meg tudják érzésként Marxnak a kooperációval kapcsolatos tételét, — hozzá tehetném, hogy általában meg tudják érzésként a munkamegosztás egyes vonatkozó teteleit. Ezeket kiemelik, de ugyanakkor a termelési viszonyok magvát képező tulajdonviszonyokat kizárják a vizsgálatból, vagy ha vizsgálják, akkor ezeket szociál-pszichológiai vagy más szellemi tényezőkre vezetik

vissza. A szociológia ilyen felfogását eleve ki kell küszöbölnünk, és azt gondolom, a mai értekezlet lényegében ebben az irányban ment.

Szó volt itt arról, hogy a történelmi materializmus mennyiben tekinthető filozófiai diszciplinának, mennyiben nem. Ha szabad a személyes véleményemet elmondanom ebben a kérdésben, akkor azt mondhatom, hogy egyik aspektusában feltétlenül a filozófia tartozéka, nem lehet leszakítani arról. A marxista filozófia nem állhat pusztán általános módszertani törvényszerűségekből. A marxista filozófia nemcsak módszer, hanem tudományos világnézet is! Az általános törvényszerűségek kutatásával a dialektikus materializmus foglalkozik, amely azokat a közös törvényszerűségeket tárgyalja, amelyek a természetben, a társadalomban és ennek következtében ezt a kettős mozgást visszatükröző emberi gondolkodásban megvannak. De a marxista filozófia világnézeté mivoltából következik az, hogy a társadalom általános törvényszerűségei és bizonyos értelemben — azt mondhatnám, az egész természetben közös — a természetudomány által feltárt törvényszerűségek szintén beletartoznak a marxista filozófiába, mint egyfelől történelmi materializmus, másfelől természetdialektika.

Most már azt gondolom, ha abból a koncepcióból indulunk ki, hogy a marxista filozófia: világnézet, akkor logikus, hogy a történelmi materializmusnak az az oldala, amelyik a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségeivel foglalkozik, beletartozik a marxista világnézetet kifejtő filozófiába.

A történelmi materializmus hovatarozásának terén a legtöbb nehézséget az általánosnak, a különösnek és az egyesnek dialektikátlan felfogása okozza. Nem akarok messzemenő logikai kérdésekben elmélyedni, és attól is tartok, hogy azok az elvtársak, akik a gyakorlati életből jönnek, és akik itt nagyon helyesen a kérdések gyakorlati oldalát feszegették és hangsúlyozták, talán el is mennének erről az értekezletről, ha nagyon hosszan beszélnek erről. De ennek a kérdésnek a megoldásához mégis hozzátartozik az a logikai előfeltevés, az a dialektikus felfogása az általánosnak, a különösnek és az egyesnek, hogy ezek nem szakíthatók el egymástól, hogy azt mondhatnám, mindegyik kategóriában benne van a másik kettő. Az általános magában foglalja a különöst és az egyedit, a különösben benne van az általános és az egyedí és az egyedí is magában foglalja a különöst és az általánost. A kérdés az, hogy adott esetben melyik a túltengő, melyik uralkodik, melyik az, amelyik a másik kettőt maga alá subsumálja. Ha így fogjuk fel a dolgot, akkor világos, hogy a történelmi materializmusnak az a része, amely a társadalom általános fejlődéstörvényeivel és általános struktúrájával foglalkozik, beletartozik a marxista filozófiába. Itt a történelmi materializmus filozófiai oldalával van dolgunk. Ez az általános azonban nem zárja ki, hanem magában foglalja az egyes társadalmi, gazdasági rendekkel kapcsolatos „különös” problémákat, vagy legalábbis annyit ezekből, amennyit az általános felvesz. Nem szabad úgy értelmezni ezt az oldalt, ahogy annak idején a történelmi materializmus mechanikus eltorzító értelmezték, hogy pusztán olyan általános törvényszerűségekről van szó, amelyekbe tesszem az osztályharc törvényszerűségei már nem tartoznak bele, mert az osztályharc törvényszerűségei az egyes társadalmi formációkban vannak, illetve, mert vannak társadalmi formációk — öskommunizmus, kommunizmus —, amelyben az osztályharc már vagy még nincs meg. Nyilvánvaló, hogy a történelmi materializmus filozófiai része igen is tekintetbe veszi ezt, és megmutatja azt a fejlődést, amely az emberiség előtörténetéből szükségszerűen átvezet az emberiség igazi történetébe, a kommunista társadalom történetébe.

A történelmi materializmus másik aspektusa — ez a különös szférája, amely közelebből azonosítható a társadalomtudományokkal, az, amelyik az egyes konkrét gazdasági-társadalmi alakulatokat vizsgálja a maguk konkrét mivoltában. Azonos ez azzal, amit a történettudomány nyújt? Véleményem szerint nem, mert hiszen itt egy logikai elemzéséről, strukturális analíziséről van szó ezeknek a konkrét gazdasági, társadalmi formációknak. Éppen ezért ad azután az ilyen irányú elemzés egyfelől nagy segítséget a konkrét történeti kutatásnak, másfelől szívja egészen közvetlenül életerőt ebből. Ha valamiféle konkrét értelmet akarunk adni a szociológia fogalmának, és nem tekintjük teljes terjedelmében azonosnak a történelmi materializmussal, hanem annak egy részletét jelöljük vele, akkor azt kell mondani, hogy a szociológia viszont a társadalmi, gazdasági formációkon belül az egyes oldalaknak a tulajdonságait vizsgálja. Erre azt lehet mondani, amit Molnár elvtárs egy privát beszélgetésben mondott, hogy a tudomány nem egyes jelenségekkel foglalkozik, általánosítani akar stb. De azt hiszem, ha helyesen értelmezzük az egyest, akkor ebben az egyesben benne van az általános, ha a mezőtüri termelőszövetkezetet vizsgálom, akkor nemcsak az individuális vonásai jönnek ki, hanem bizonyos általános vonásai is, amelyek azonban még mindig csak különös vonások, ha a gazdasági, társadalmi alakulat egészét vizsgálom.

Ennyiben a szociológiának, mint a gazdasági, társadalmi területek egyes oldalai-
val foglalkozó tudománynak, feltétlenül empirikusabb jellege van, mint azoknak a nagy-
fokú általánosításoknak, amelyek a történelmi materializmus filozófiai színvonalán
jönnek létre. Hogy ilyen empirikusabb jellege van, veti fel éppen a *módszertan* mellett
a *módszerek* kérdését, azt, hogy egyes konkrét társadalmi jelenségeket milyen módszerek-
kel, ha tetszik, milyen módszertani fogásokkal tudunk vizsgálni. (*Szalai*; Kutatási
technikákkal!) Többben használták a technika szót. Ezek a technikák, módszertani
fogások kétségtelenül nem azonosak a metodológiával. A metodológia összefoglalja és
rendszerezi a technikai fogásokat a történelmi materializmus módszertani felismerései
alapján, kijelöli az egyes technikák helyét, jelentőségét, meg tudjuk ítélni, úgyszólván
eleve körül tudjuk határolni az egyes fogások horderejét, heurisztikus értékét. Pl. az
interju-módszer nem lehet számunkra egyedül üdvözítő módszer, mert itt a megkérdé-
zett alany tudata mutatkozik meg a dolgokról, és tudjuk, hogy sem az egyes emberek,
sem pedig az osztályok léte és tevékenysége nem azonos azzal a tudattal, amit önmaguk-
ról hirdetnek. Egy ilyen értelmezés már bizonyos körülhatárolása az interju-módszernek.
Ez nem azt jelenti, hogy ne éljünk ilyen módszerekkel. Hiszen rendkívül érdekes az,
hogy az emberek mit képzelnek önmagukról, és ha tevékenységüket összehasonlítjuk
az önmagukról alkotott nézetekkel, ebből sok mindent tudunk megállapítani. Azt gondolom,
hogy ilyen értelemben lehetne kritikailag felülvizsgálni az egyes technikai fogásokat,
amelyeket az objektív kutatásra törekvő szociológusok alkalmaznak és természetes,
hogy ebből sok mindent át lehetne vennünk. Amennyire nem lehet átvenni azt a fel-
fogást, amiről beszéltem, hogy leszakítsuk az egyes társadalmi jelenségek vizsgálatát
gazdasági alapjukról, elsősorban a tulajdonviszonyokról, annyira lehetséges az egyes
technikai fogások, módszerek ilyen kritikai átvétele. Megjegyzem, ugyanígy vagyunk
a statisztikával is, ahol a polgári szociológusok a mennyiség mögött gyakran elfeledkez-
nek a minőségi oldalról. Nekünk éppen azt kellene megtanulnunk, hogy a statisztika
értelmezésénél ez a minőségi oldal hogyan érvényesíthető abban a szellemben, ahogy
Marx nyilatkozott erről a kérdéstről, amikor nagyon elítélte a fiatal Kautskyt, mondván,
hogy sok statisztikát olvas, de rendkívül keveset olvas ki belőle.

Az egyes jelenségek vizsgálatát nem lehet elszakítani az adott társadalmi rend
már ismert általános törvényszerűségeitől. Az a helyzet, hogy mondjuk a családi formák
alakulásának és bomlásának vizsgálatánál a felszínen maradunk, ha nem elemezzük
ezek viszonyát azokhoz a tulajdon- és termelési viszonyokhoz, amelyek meghatározzák
ennek a formának alakulását. Ha viszont az általánost és az egyes összekapcsolva
konkrétan elemezzük az ilyen jelenségeket, akkor a gyakorlat számára vezérfonalat
adhatunk abban a tekintetben, hogy hogyan lehet befolyásolnunk a változásokat az
általunk kívánatos mederbe. A marxista szociológiának abban van nagy jelentősége,
hogy az alakuló szocialista társadalom sok aspektusát tudjuk segítségével konkrétan
megvizsgálni, és elméleti általánosításainkat finomabbá, differenciáltabbá téve, egy, a
valósághoz jobban simuló gyakorlatot tudunk követni. Így hozzájárulhatunk a párt
tudományos politikájának jobb megalapozásához is az élet különböző területein.

Mit mutatott meg ez a vita? Az egyik dolog (és ezt nem azért mondom, hogy a
Filozófiai Intézettől a felelősséget, vagy a munka terhét elhárítsam) az, hogy szorosabban
kellene összekapcsolni a konkrét kutatásokat, elsősorban a Közgazdaságtudományi
Intézettel, illetőleg egyáltalán a közgazdaságtannal, a közgazdaságtan egyes ágazatai-
nak egyes művelőivel. Ha igaz, amiből kiindultam, hogy szoros összefüggés van a nem-
gazdasági jellegű társadalmi mozgás és gazdasági alapjai között, akkor nyilvánvalóan
jobban kellene érvényesülnie annak, hogy közgazdászaink is bevonjuk ezeket a kutató-
sokba. Helyes, ha mi a filozófián belül foglalkozunk ezekkel a kérdésekkel. De azt
hiszem, hogy a konkrét kutatások tekintetében itt a közgazdaságtudománynak, illetve
az Intézetnek is határozott lépéseket kellene tennie.

Mi az, amit mi biztosítani tudunk, és mit az, amit adhatunk?

Több oldalról is felmerült az a kívánság, hogy oktassuk a szociológiát, mutassuk
meg kritikailag a polgári szociológia módszereit, ezek racionális magvát és így tovább.
Ez nem olyan dolog, amit mi tudnánk elintézni. Mi elsősorban abban adhatunk segít-
séget, hogy bizonyos vitalehetőséget teremtünk azok számára, akik a hallgatókat oktat-
ják, akik maguk már oktatók. Az oktatók oktatásának formája azért mégiscsak az,
hogy tudományos kollektívákba tömörülve, vagy tudományos eszmecserére összeülve
megbeszéljenek elvi kérdéseket és kicseréljék tapasztalataikat.

Ez az, amit mi adhatunk s nem egy szervezett tanfolyamot. De a viták számának
szaporításával, vagy egyes munkacsoportok összehozásával elő tudjuk segíteni ezeknek
a kérdéseknek megoldását.

A másik gyakorlati következtetés, ami a mai értekezletből — véleményem szerint — levonható — gondolok itt például az Acsádi elvtárs által mondottakra —, hogy bizonyos kutatási témákat már eleve mint komplex témákat kellene kitűzni, mint olyan témákat, amelyekben közgazdászok, filozófusok, néprajzosok együttműködnek. Család vagy más kérdésekben, ezek a több tudományág oldaláról érkezett elvtársak összefogva, egy-egy jelenség teljes vizsgálatára olyan eredményeket tudnának produkálni, ami azután útmutató lenne. Szociológiai vizsgálatok eddig is folytak Magyarországon, állami szerveknél, pártszerveknél stb. Nem arról van szó, hogy valamit teljesen előről kellene kezdeni. Arról van szó, hogy módszeresebb és tudományosabban tisztázott alapokat teremtsünk részben a módszertani vizsgálatok, részben a konkrét kutatások által, és ezek azután segíthetnék az olyan gyakorlati célú felméréseket is, amiket természetesen pártszervek, állami szervek a jövőben is folytatni fognak.

Nem összegeztem mindazokat a kérdéseket, amelyek ebben a vitában elhangzottak. Mégis azt gondolom, hogy a további munka szempontjából hasznos tanácsokat kaptunk, és ezeket e megbeszélés alapos átvizsgálása után hasznosítani fogjuk, és a távlati kutatási tervben is, az Intézet működésében is, más intézetek működésében is, igyekezzünk az itt elhangzott szempontokat érvényre juttatni.

Sz. M.